

VERNIEUWD

aangepast aan de
verrichte exameneisen 2018

examen bundel[®]

2017|2018

M.M.P.C. Bolink
Y. Bouw
H. van der Meiden
J. Roesink

havo

geschiedenis

**Jouw beste voorbereiding
op je examen in 2018**

ThiemeMeulenhoff

Voorwoord

Wanneer je examen gaat doen, wil je natuurlijk vertrouwd zijn met de examenstof en het soort vragen dat je moet beantwoorden. Met deze **EXAMENBUNDEL** kun je je goed voorbereiden op het centraal examen geschiedenis voor de havo.

Wat moet je weten?

Het centraal examen geschiedenis 2018 toetst domein A en een gedeelte van domein B. Domein A heeft betrekking op historisch denken en redeneren, domein B op de tijdvakken 5 t/m 10 (1500 tot nu) en de bijbehorende kenmerkende aspecten (oriëntatiekennis). Er zijn kenmerkende aspecten die uitgewerkt zijn in drie historische contexten (gedefinieerde kenmerkende aspecten) en kenmerkende aspecten die dat niet zijn (niet-gedefinieerde kenmerkende aspecten). Het centraal examen toetst beide.

De drie historische contexten zijn:

- 1 De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1515-1648)
- 2 Duitsland (1871-1945)
- 3 De Koude Oorlog (1945-1991)

Deze **EXAMENBUNDEL** bevat zowel vragen over deze drie historische contexten (de gedefinieerde kenmerkende aspecten), als vragen over de niet-gedefinieerde kenmerkende aspecten. Bovendien stellen de vragen je in staat te oefenen met historisch denken en redeneren.

De **EXAMENBUNDEL** bevat de volgende onderdelen:

- deel 1a: proefexamen met uitwerkingen en aandachtspunten.
Het proefexamen is representatief voor wat je kunt verwachten bij het centraal examen geschiedenis 2018. Bij alle uitwerkingen staan 'aandachtspunten', die je helpen tot een goed antwoord op de vraag te komen.
- deel 1b: oefenvragen over de drie historische contexten met uitwerkingen.
Dit deel toetst je kennis over de drie historische contexten. Je moet een verband kunnen leggen tussen historische gebeurtenissen en een bepaald kenmerkend aspect. Daarom staat steeds bij elke vraag het betreffende kenmerkend aspect (KA) met bijbehorend nummer.
- oriëntatietoets: deze toets telt ongeveer het aantal vragen van een examen, maar toetst alleen de historische contexten. Door deze toets te maken kun je bepalen welke onderwerpen je al wel of nog niet voldoende beheerst. De antwoorden staan op www.examenbundel.nl. Op grond van je score krijg je een studieadvies.
- deel 2a: de examens van 2015 en 2016, beide van het eerste tijdvak, met uitwerkingen en aandachtspunten.
- deel 2b: examen 2017 (eerste tijdvak) zonder uitwerkingen. De antwoorden vind je op www.examenbundel.nl. Via deze site kun je nog meer gratis oefenexamens downloaden.
- bijlagen: achter in de bundel vind je een tabel om je 'cijfer' te bepalen na het maken van de examens van 2015 en 2016 en een overzicht van belangrijke internetsites.

Na het doornemen van de **EXAMENBUNDEL** kun je een aantal toetsen maken op www.examenbundel.nl. Zo kun je snel je kennis testen.

N.B. De examenstof voor havo heeft met ingang van examenjaar 2018 een verlichting gekregen. De uitgewerkte examens van 2015 en 2016, evenals het niet-uitgewerkte examen 2017 zijn samengesteld op basis van het toen geldende zwaardere programma.

Deze EXAMENBUNDEL geeft je volop de gelegenheid in je eigen tijd en in je eigen tempo met alle onderwerpen van de examenstof vertrouwd te raken. De uitwerkingen bij de oefenvragen zijn voorbeelden van een juist antwoord en zijn bedoeld om jezelf te controleren. Probeer eerst een opgave zelf te maken. Bekijk de uitwerking pas als je zelf een antwoord hebt gegeven. Raadpleeg ook andere onderdelen van deze EXAMENBUNDEL. Al doende leer je steeds meer over de onderwerpen en oefen je de vaardigheden die voor het centraal examen geschiedenis van belang zijn.

Het examen geschiedenis havo wordt afgenomen op **dinsdag 15 mei 2018 tussen 09:00-12:00 uur**. We wensen je daarbij alvast veel succes.

Wil je reageren op deze EXAMENBUNDEL of heb je suggesties, dan kun je ons mailen: vo@thiememeulenhoff.nl.

Amersfoort, mei 2017

De overheid stelt regels op die betrekking hebben op specifieke examenonderwerpen, de hulpmiddelen die je tijdens je examen mag gebruiken, duur en datum van je examen, etc. Hoewel deze EXAMENBUNDEL met de grootst mogelijke zorgvuldigheid is samengesteld, kunnen auteurs en uitgever geen aansprakelijkheid aanvaarden voor aanwijzingen die betrekking hebben op publicaties van de overheid. Het is altijd raadzaam je docent of onze website www.examenbundel.nl te raadplegen voor actuele informatie die voor jouw examen van belang kan zijn.

Inhoud

3 voorwoord

- 6 examenvoorbereiding
- 11 examen doen
- 12 begrippen geschiedenis
- 15 een overzicht van de te kennen kenmerkende aspecten en tijdvakken

deel 1a proefexamen

- 19 opgaven
- 36 uitwerkingen met aandachtspunten

deel 1b historische contexten oefenvragen

- 49 1 De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1515-1648
- 60 2 Duitsland 1871-1945
- 75 3 De Koude Oorlog 1945-1991
- 89 uitwerkingen

oriëntatietoets nagaan wat je al weet

- 100 opgaven

deel 2a examens met uitwerkingen en aandachtspunten

Examen 2015-I

- 117 opgaven
- 132 uitwerkingen met aandachtspunten

Examen 2016-I

- 144 opgaven
- 156 uitwerkingen met aandachtspunten

deel 2b examen zonder uitwerkingen

Examen 2017-I

- 169 opgaven

bijlagen

cijferbepaling
internetadressen

Examenvoorbereiding

Om goed voorbereid te zijn op het centraal examen is een drietal zaken belangrijk:

- 1 het oefenen met historisch denken en redeneren (domein A);
- 2 het oefenen met de historische contexten (de kenmerkende aspecten uit tijdvak 5 t/m 10 die wel zijn uitgewerkt);
- 3 het oefenen met oriëntatiekennis (tijdvak 5 t/m 10).

Deze EXAMENBUNDEL veronderstelt dat je in de lessen geschiedenis kennis hebt gemaakt met tijdvak 1 t/m 10 en de historische contexten. Het veronderstelt ook dat je hebt geoefend met historisch denken en redeneren. Deze bundel stelt je in staat om in het examenjaar zelf te oefenen met bovenstaande drie zaken.

Een overzicht van de kenmerkende aspecten en de zes tijdvakken die in het centraal examen gekend moeten worden, vind je verderop in deze bundel.

Voor het centraal examen is het van belang dat je op een historische manier kunt denken en redeneren. Dit wordt hieronder beschreven in domein A. In domein B wordt beschreven wat je moet weten van de kenmerkende aspecten. Verder is er aandacht voor de manier waarop je bronnen beoordeelt, welke soorten vragen er op het examen worden gesteld en welke formuleringen daarbij worden gebruikt en hoe je antwoorden worden beoordeeld. In dit hoofdstuk zie je belangrijke begrippen **blauw** gedrukt. Bij elke eindterm wordt ten minste een voorbeeldvraag uit de bundel genoemd. Aan het eind van dit hoofdstuk vind je een woordenlijst waarin alle blauwgedrukte begrippen nog eens worden toegelicht.

Domein A: Historisch besef

Hieronder volgen de eindtermen. Ze zijn genummerd van 1 t/m 8.

- 1 De examenkandidaat kan:
 - gebeurtenissen uit zijn eigen leven alsmede **verschijnselen, gebeurtenissen** en personen uit de geschiedenis met behulp van een tijdlijn of een andere vorm van chronologische schematisering ordenen en daarbij de volgende aanduidingen van tijd en tijdsindeling gebruiken: jaren, eeuwen, tijdvakken, **perioden** en **jaartellingen**.
 - met gebruikmaking van voorbeelden uit de perioden- en tijdvakkenindeling van eindterm 2, de westers-christelijke jaartelling en een ander voorbeeld van een jaartelling of periodisering uitleggen dat chronologische indelingen interpretatief van aard zijn.

Voorbeeldvragen bij eindterm 1 zijn:

- **Vraag 4, Proefexamen**
- **Vraag 25, examen 2015-I**

- 2 De examenkandidaat kan:
 - de volgende tijdvakken met bijbehorende tijdsgrenzen in chronologische volgorde noemen en als referentiekader gebruiken:
 - tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / Renaissance tijd / zestiende eeuw;
 - tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten (1600-1700) / Gouden Eeuw / zeventiende eeuw;
 - tijdvak 7: tijd van puiken en revoluties (1700-1800) / eeuw van de Verlichting / achttiende eeuw;
 - tijdvak 8: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) / industrialisatietijd / negentiende eeuw;
 - tijdvak 9: tijd van de wereldoorlogen (1900-1950) / eerste helft twintigste eeuw;
 - tijdvak 10: tijd van televisie en computer (vanaf 1950) / tweede helft twintigste eeuw.

Voorbeeldvragen bij eindterm 2 zijn:

- **Vraag 3, Proefexamen**
- **Vraag 22, Oriëntatietoets**
- **Vraag 16, examen 2015-I**

3 De examenkandidaat kan:

- de tijdvakken van eindterm 2 plaatsen in de periodes Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd.

Voorbeeldvragen bij eindterm 3 zijn:

- **Vraag 8, Proefexamen**
- **Vraag 17, examen 2015-I**
- **Vraag 26, examen 2016-I**

4 De examenkandidaat kan:

- in historische processen de samenhang tussen **veranderingen** en **continuïteit** beschrijven.
- de betekenis van historische gebeurtenissen, verschijnselen en **ontwikkelingen** voor het heden aangeven.

Voorbeeldvragen bij eindterm 4 zijn:

- **Vraag 14, Historische Context Koude Oorlog**
- **Vraag 29, examen 2015-I**
- **Vraag 11, examen 2016-I**

5 De examenkandidaat kan:

- een vraag formuleren.
- voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren. Zie verderop in de tekst onder *Aandachtspunten bij het beoordelen van bronnen*.

Voorbeeldvragen bij eindterm 5 zijn:

- **Vraag 7, Proefexamen**
- **Vraag 11, Historische Context Republiek**
- **Vraag 1, Historische Context Koude Oorlog**

6 De examenkandidaat kan:

- in het kader van een historische vraagstelling **verklaringen** geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen.
- onderscheid maken tussen verschillende soorten **oorzaken** en **gevolgen**.

Voorbeeldvragen bij eindterm 6 zijn:

- **Vraag 9, Proefexamen**
- **Vraag 3, Historische Context Duitsland**
- **Vraag 7, Historische Context Koude Oorlog**

7 De examenkandidaat kan:

- bij het geven van **oordelen** over het verleden rekening houden met:
 - het onderscheid tussen **feiten** en **meningen**;
 - **tijd- en plaatsgebondenheid** van **interpretaties** en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf;
 - de rol van waardepatronen (**normen en waarden**) in heden en verleden;
 - het ondersteunen van uitspraken met behulp van **argumenten**.

Voorbeeldvragen bij eindterm 7 zijn:

- **Vraag 14, Proefexamen**
- **Vraag 26, Proefexamen**
- **Vraag 19, Historische Context Republiek**

Domein B: Oriëntatiekennis

8 De examenkandidaat kan voor elk van de tien tijdvakken:

- de kenmerkende aspecten voor tijdvak 5 t/m 10 noemen.
- bij elk kenmerkend aspect van een tijdvak een passend voorbeeld geven van een gebeurtenis, ontwikkeling, verschijnsel of handeling dan wel gedachtegang van een persoon en dit voorbeeld gebruiken om het betreffende aspect te verduidelijken.
- uitleggen hoe kennis van het betreffende tijdvak de oriëntatie op de hedendaagse werkelijkheid beïnvloedt.

Voorbeeldvragen bij eindterm 8 zijn:

- **Vraag 21, Proefexamen**
- **Vraag 13, Historische Context De Republiek**
- **Vraag 11, Historische Context Koude Oorlog**

Aandachtspunten bij het beoordelen van bronnen (zie domein A, eindterm 5)

Door het bestuderen van **bronnen** kan een gebeurtenis uit het verleden zo betrouwbaar mogelijk worden weergegeven. Voor verschillende typen bronnen staan hierna enkele aandachtspunten op een rij. Dit helpt bij het beoordelen van de **bruikbaarheid** en de **betrouwbaarheid** en **representativiteit** van een bron.

I *Wat voor soort bron is het?*

- Geschreven of ongeschreven.
- Bijvoorbeeld: is het een prent, kaart, foto, cartoon, affiche, grafiek of tabel?

II *Uit welke tijd is de bron afkomstig?*

- Is de bron gemaakt in de tijd waarover de bron gaat?
- Is de bron later gemaakt? Zo ja, wanneer?

III *Waarvandaan is de bron afkomstig?*

- Bijvoorbeeld: komt de bron uit een boek, een tijdschrift of een krant?
- Bijvoorbeeld: is het een overheidsbron of geen overheidsbron?

IV *Wat is er bekend over de maker van de bron?*

- Wie? Wat voor iemand? Welke **functie**? Verhouding tot de **gebeurtenis**?
- Was de maker aanwezig bij de gebeurtenis die in de bron wordt weergegeven?
- Met welke bedoeling (**reden**) heeft de maker de bron gemaakt (**motief**)? Wil de maker informeren, **propaganda** maken, voorlichten of misschien misleiden?
- Was de maker zelf betrokken bij de gebeurtenis?
- Wat weet je van de plaatsgebondenheid van de maker?

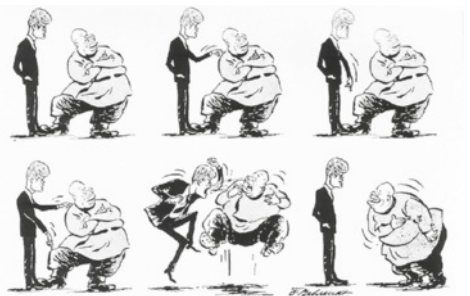
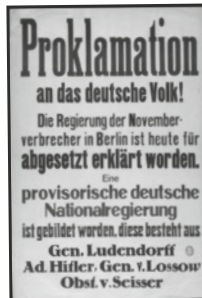
V *De inhoud van de bron?*

a *Geschreven bron.*

- Waarover gaat de informatie?
- Voor wie is de informatie in de bron bestemd?
- Wat is het **doel** van de informatie: voorlichting, propaganda?
- Wat voor feiten, meningen, (**voor**)oordelen, **opvattingen** worden gegeven in de bron?
- Gelden deze feiten, meningen, (**voor**)oordelen, opvattingen voor een groep, een volk of een persoon?

b *Beeldbron.*

- Wat staat er centraal in de afbeelding (bijvoorbeeld een cartoon, foto, tekening, prent, schilderij)?
- Hoe heeft de maker van de afbeelding ervoor gezorgd dat bepaalde personen meer opvallen dan anderen?
- Zijn bepaalde zaken overdreven weergegeven?
- Wat doen de personen op de afbeelding?
- Waar kijken de personen naar?
- Welke voorwerpen zie je op de afbeelding en waarvoor dienen ze?
- Welke symbolen zie je en waar verwijzen ze naar?
- Welke woorden, namen en begrippen staan in de afbeelding?
- Welk onderschrift staat er bij de afbeelding?
- Op welke manier maakt het onderschrift deel uit van de afbeelding?
- Waarom is de afbeelding gemaakt? Cartoons/spotprenten drijven vooral de spot, niet zozeer met een gebeurtenis alswel met een persoon (of personen). Affiches zijn vaak bedoeld om een partij, een organisatie of een bepaald **standpunt** onder de aandacht te brengen. Propagandaposters zijn bedoeld om mensen van een bepaalde mening te overtuigen. Om dit te bereiken wordt bij propaganda geen middel geschuwd om de publieke opinie te beïnvloeden.

V.l.n.r. spotprent, affiche en spotprent.

VI Hoe betrouwbaar is de bron?

De betrouwbaarheid van een bron heeft betrekking op de vraag of de bron gegevens oplevert die als feitelijk juist kunnen worden beschouwd.

Vragen die je dan moet stellen zijn:

- is de bron geschreven of gemaakt in de tijd waarover hij gaat of in een (veel) latere tijd?
- is de schrijver/maker van de bron goed geïnformeerd?
- met welke bedoelingen heeft de schrijver/maker zijn bron gemaakt?
- wordt de bron door andere bronnen bevestigd of tegengesproken?
- staan er bij de mening in de bron argumenten die controleerbaar zijn?

VII Is de maker van de bron representatief voor de groep waarvan hij/zij deel uitmaakt?

VIII Hoe bruikbaar is de bron?

De bruikbaarheid van een bron hangt af van wat je wilt onderzoeken (de hoofdvraag of de onderzoeksvraag).

Welke soorten vragen kun je op het centraal examen verwachten?

De meest voorkomende soorten vragen uit de centrale examens van de afgelopen twee jaar zijn:

- 1 vragen bij een tekstbron.
- 2 vragen zonder bron over de examenstof.
- 3 vragen bij een beeldbron: bijvoorbeeld een prent, foto, schilderij, affiche, cartoon of propagandaposter.
- 4 vragen waarbij je een aantal gebeurtenissen in de juiste tijdvolgorde moet plaatsen, van vroeger naar later.
- 5 vragen naar aanleiding van een **bewering**. Je moet zo'n bewering toelichten, ondersteunen met argumenten of juist weerleggen.
- 6 vragen die duidelijk maken dat je een verband kunt leggen tussen verschillende gebeurtenissen of beweringen.
- 7 vragen waarbij je moet laten zien dat je weet wat een historisch onderzoek inhoudt. Je bent dan bezig met het beoordelen van bronnen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en/of representativiteit.
- 8 vragen bij een cijfermatige bron, zoals een tabel of grafiek.

Vraagformuleringen

De meest voorkomende vraagformuleringen zijn:

- 1 Leg uit welk verband er bestaat tussen ...
 met een of twee argumenten ...
 welk(e) ...
 waardoor ...
 waarom ...
- 2 Noem een kenmerk ...
 een argument ...
 een reden ...
 de maatregel die ...
 dit verschil van mening.
- 3 Zet deze gebeurtenissen in de juiste tijdvolgorde, van vroeger naar later.
- 4 Licht dit toe door ...
 met voorbeelden toe ...
 beide beweringen toe.
- 5 Toon aan dat ...
 dit aan door ...
- 6 Ondersteun elke bewering met de bron.
 beide onderdelen van deze interpretatie.
- 7 Beredeneer of beargumenteer ...

Bundels voor al je vakken bestel je op
www.examenbundel.nl

examenbundels

havo	Duits	978-90-06-39163-3
havo	Engels	978-90-06-39187-9
havo	Frans	978-90-06-39171-8
havo	Nederlands	978-90-06-39170-1
havo	biologie	978-90-06-39162-6
havo	natuurfkunde	978-90-06-39172-5
havo	scheikunde	978-90-06-39190-9
havo	wiskunde A	978-90-06-39200-5
havo	wiskunde B	978-90-06-39201-2
havo	aardrijkskunde	978-90-06-39184-8
havo	economie	978-90-06-39183-1
havo	geschiedenis	978-90-06-39186-2
havo	m&o	978-90-06-39175-6
havo	maatschappijwetenschappen	978-90-06-39173-2

Meer kans van slagen met de
Examenbundel!

De *Examenbundel* bevat oefeningen met uitleg bij de antwoorden, zodat je leert tijdens het oefenen.

De bundel is speciaal samengesteld voor dit schooljaar, dus je oefent altijd de juiste stof.

Test je kennis met de Oriëntatietoets en kijk voor meer tips om te slagen op www.examenbundel.nl.

havo

samengevat

havo	biologie
havo	natuurfkunde
havo	scheikunde
havo	wiskunde A
havo	wiskunde B
havo	aardrijkskunde
havo	geschiedenis
havo	economie
havo	m&o
h/v	Nederlands 3F / 4F
h/v	rekenen 3F

Meer kans van slagen met *Samengevat!*
Samengevat biedt je een helder en beknopt overzicht van alle examenstof.

Engels/Duits/Frans in de praktijk zijn theorieboekjes die geworteld zijn in de praktijk. Met een compacte uitleg van grammatica en vele voorbeeldzinnen.

Engels in de praktijk 978-90-06-07397-3

Duits in de praktijk 978-90-06-07396-6

Frans in de praktijk 978-90-06-07398-0

